

PROF. DR. İHSAN DOĞRAMACI

ATATÜRK VE EĞİTİM

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Cilt : 1, Sayı : 3, Temmuz 1985'den ayrı basım

PROF. DR. İHSAN DOĞRAMACI

ATATÜRK VE EĞİTİM

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Cilt : 1, Sayı : 3, Temmuz 1985'den ayrı basım

ATATÜRK VE EĞİTİM *

Prof. Dr. İHSAN DOĞRAMACI

Eşsiz kahraman, ulu önder Kemal Atatürk, Birinci Dünya Savaşının sonunda, bu savaşın galipleri olan İtilâf Devletleri tarafından Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması ve Türk milletinin esir edilmesi plânlarına karşı, bir yandan Türk milletinin millî istiklâl davasını yürütürken, bir yandan da kendi taç ve tahtını kurtarma kaygısına düşmüş olan padişaha karşı, millet iradesine dayanan millî egemenlik davasını yürüterek bunları, çetin bir mücadele ile zafere ulaştırdı. Onun uzak görüşlü dehası ve inanç dolu şahsiyetiyle Türk milletini tek vücut halinde birleştiren liderliği altında başarılan bu millî mücadele kolay olmamıştır.

Millî Mücadelenin Hedefleri

Türk milletinin, yüzyıllarca taassup ve saltanat rejimi altında kötü idare edilmiş, geri bırakılmış, uzun savaşlarla yıpratılmış, çağdaş Batı medeniyetine ve bu medeniyetin dayandığı ilim ve teknolojinin ileri adımlarına ayak uyduramamış olması yüzünden, iç ve dış düşmanlarımız ve bilhassa istilâcı büyük devletler cesaret bulmuş, içine zorla sürüklendiğimiz Birinci Dünya Savaşı sonunda sadece Osmanlı İmparatorluğunun geniş toprakları kaybedilmekle kalmamış, Türk milletinin varlığını tehdit eden ağır bir yenilgi ile de karşılaşmıştır.

Bu güç şartlar altında, Türk milletinin tarih boyunca yetiştirdiği en seçkin evladı Kemal Atatürk, milletine olan sarsılmaz inancından kuvvet alarak geçmişi değerlendirmiş; geleceği dehasıyla sezerek, milletinin ve ülkesinin tarihte bir dönüm noktası oluşturan kurtuluşunu plânlamış ve başarmıştır.

Büyük Nutuk'ta belirttiği gibi, 19 Mayıs 1919 genel durumundan hareket ederek Millî Mücadele'yi başlatan ulu önder, bu savaşın sadece yurttan düşmanları kovmakla bitmeyeceği gerçeğini çok berrak bir şekilde görüyordu.

* Bu konferans Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi'nin tertiplediği "Atatürk Konferansları" dizisi içinde 31 Mayıs 1985 günü Türk Tarih Kurumu konferans salonu'nda verilmiştir.

Onun koyduğu teşhise ve gerekli bulduğu tedavi çaresine göre, millî davamızın esası, milletin kendi kaderine hâkim olarak tam bağımsızlığa kavuşması yanında, her türlü çarenin temel kaynağı olarak millet iradesine dayanan millî egemenlik rejimine bağlı bir halk idaresinin kurulmasına dayanıyordu. Ayrıca, millî istiklâlin, millî egemenlik ve demokrasinin tam olarak güvence altına alınabilmesi de milletçe çağdaşlaşmayı ve Batı medeniyeti yolunda hızla ilerlemeyi gerekli kılıyordu. Kısacası, bu millî davanın esası, lâik bir devlet düzeni içinde, iktisadî, sosyal ve kültürel alanlardaki kalkınmayı en kısa zamanda gerçekleştirebilme noktasında toplanıyordu. Bu bakımdan Millî Kurtuluş Savaşı geniş kapsamlı ve uzun vadeli bir savaştı.

Atatürk, bir taraftan “milletin istiklâlini yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır” şeklinde, ifadesini Amasya Tamiminde bulan “millî egemenlik” ilkesi ile İstiklâl Savaşını başlatırken, yurdumuzda istilâcı düşmanları kovmanın ötesinde, hem millî iradeyi millî kurtuluşun çaresi olarak gören bir halk idaresinin temellerini atıyor, hem de İstiklâl Savaşımızın en çetin şartları altında bile, milletçe çağdaş medeniyet düzeyine en kısa zamanda ulaşabilmek için, çağdaşlaşma sürecinin gerektirdiği eğitim meseleleri ile iktisadî, sosyal ve kültürel kalkınma davasını bir bütün olarak ele alıyordu.

İstiklâl Savaşı ile Birlikte Eğitim Davası

Memleketin ölüm kalım mücadelesi halinde sürüp giden Sakarya Muharebeleri sırasında, 1922 Temmuz’unda, Başkumandan Mustafa Kemal’in bizzat katılmış olduğu Maarif Kongresi, Büyük Önderin, millî kurtuluşun gerektirdiği çok yönlü mücadeleler arasında eğitim davasına verdiği hayati önemi göstermek bakımından derin bir anlam taşımaktadır.

Görüldüğü gibi Atatürk, büyük bir asker, büyük bir devlet adamı olduğu kadar, “eğitim” alanında da milletin çağ değiştirmesini sağlayan büyük bir önderdir.

Atatürk, medeniyet yolunda hızla ilerleyebilmek için, tam bağımsızlığın ve millî iradeye dayanan Cumhuriyet rejiminin muhtaç olduğu ortamın ve alt yapının, toplumda “inkılâp” dediğimiz köklü değişikliklerle gerçekleşebileceğine inanıyor; gelecekte güçlü devlet ve mutlu millet idealine açılacak yolun müspet ilimden geçeceğini, bunun da yeni kuşaklara verilecek eğitime bağlı olduğunu kabul ediyordu. Bu bakımdan, çağdaş medeniyet düzeyinin üstüne çıkarmayı düşündüğü Türk toplumu için, kanun yoluyla yapılacak değişiklik ve hazırlıkların yanı sıra, en hakiki

mürşit olarak kabul ettiği bilim gücünü yeni nesillere yayacak eğitime ve öğretime ihtiyaç olduğunu da görüyordu.

Bilindiği üzere, Cumhuriyete kadar, halkın eğitim ihtiyacını karşılayan medreselerde ve mahalle mekteplerinde, eğitim tamamen dinî temele dayanıyordu. Osmanlı İmparatorluğu'nun reform yılları boyunca, din okullarında yani medreselerde ve evkaf ilkokullarında hiçbir değişiklik yapmaya cesaret edilememiştir. Tanzimat'tan itibaren kurulmuş olan yeni okulların yanısıra, dinî temele dayanan okulların da devam etmiş olması, eğitim hayatımızda ikilik yaratmış; bu farklı eğitim, kaynakları birbirinden ayrı, hatta çoğu zaman birbiri ile zıtlaşan iki farklı kuşak yetiştiregelmiştir. Eğitim sistemindeki bu "ikilik" ister istemez kafaların içinde de devam etmiştir. Girişilen reform hareketlerinin başarılı olmaması karşısında büyük kitle medresenin tesirinden sıyrılamamıştır.

İkinci Meşrutiyet'ten sonra medreseler, Evkaf Bakanlığının elinden alınmakla beraber, onların idaresi başka bir dinî makama, Bâb-ı Meşihat'a bırakılmıştır. Eğitim şartları bakımından Anadolu'da çocukların büyük çoğunluğu esasen okuldan yoksun bulunuyordu. Eğitim görenlerin büyük bir kısmı ise çağımızla hiç ilgisi bulunmayan köhnemiş bir medrese eğitiminden geçmekteydi.

Eğitimde Çağdaşlaşma

Atatürk'ün gerçekleştirdiği önemli inkılâplardan biri de eğitimde çağdaşlaşmanın bir aşaması olarak medreseyi kaldırıp eğitim birliğini sağlamış olmasıdır. Bunu da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 3 Mart 1924'te kabul edilen "Tevhid-i Tedrisat" yani Eğitim Birliği Kanunu ile gerçekleştirmiştir.

Atatürk'ün milletini çağdaş eğitime kavuşturma plân ve kararı daha eskilere gider. Yıl 1919, 28 Aralık. Atatürk'ün Ankara'ya gelişinin ertesi günü. Henüz TBMM açılmamıştır. Millî ordu kurulmamıştır. Atatürk, Ankaralılara hitaben yaptığı bir konuşmada, Millî Mücadele'nin amaçlarını anlatır. Fakat, daha yolun en başında, düşmanı yurdumuzdan kovmanın tek sorun gibi görüldüğü o günlerde bile Atatürk, askerî zaferle işin bitmeyeceğini; kültür ve medeniyet savaşını da kazanmak gerektiğini açıkça görmekte ve söylemektedir.

İşte 28 Aralık 1919'da Ankaralılara söyledikleri: "Efendiler!... Millî teşkilâtımızın bugün güttüğü amaç, vatanın bölünmesini önlemek ve milletin esareten kurtulmasını sağlamaktır. İnşallah yakın bir gelecekte, millî teşkilât bu amaca ulaşarak yüklendiği vatan vazifesini yerine

getirecektir. Fakat vazifesi bununla bitmiş olacak mıdır? Bence, bundan sonra da pek önemli bir vatan ve millet vazifemiz vardır. İç durumumuzu düzeltmek, medenî milletler arasında faal bir uzuv olabileceğimizi fiilen ispat etmek lâzımdır.”

Maarif Kongresi

Atatürk, düşmanın taarruzu ve hızlı ilerleyişi karşısında Ankara’da toplanacak Maarif Kongresi’nin ertelenmesi yolundaki önerileri reddetmiş ve 15 Temmuz 1921’de Kongre’yi bir konuşma ile açmıştır.

Bu konuşmasında Atatürk, savaşa ve bütün maddî imkânların düşmanı kovmak için kullanılması zaruretine rağmen, “millî” bir eğitimin temellerinin atılmasını, yapılacak işlerin programa bağlanmasını istemiş; o güne kadar izlenen eğitim usullerinin yol açtığı zararları anlatmıştır. Savaş ortasındaki bu Kongre’de Atatürk’ün söylediği şu sözler, kültür ve eğitime verdiği önemin, milletine beslediği inancın belirgin bir ifadesidir: “Silâhıyla olduğu gibi dimağıyla da mücadele mecburiyetinde olan milletimizin, birincisinde gösterdiği kudreti ikincisinde de göstereceğine asla şüphem yoktur.”

Başöğretmen Atatürk

Henüz savaşın resmen sona ermediği, Lozan Antlaşması’nın bile imzalanmadığı, Cumhuriyetin ilân edilmediği günlerde, Atatürk Anadolu’yu dolaşıyor, il ve ilçelerde halka hitaben şunları söylüyordu: “Arkadaşlar!... Bundan sonra pek mühim zaferlere kavuşacağız. Fakat bu zaferler süngü zaferleri değil, iktisat, ilim ve irfan zaferleri olacaktır. Ordumuzun şimdiye kadar kazandığı zaferler memleketimizi gerçek kurtuluşa kavuşturmuş sayılmaz. Bu zaferler ancak gelecek zaferimiz için değerli bir zemin hazırlamıştır. Askerî zaferlerimizle mağrur olmayalım. Yeni ilim ve iktisat zaferlerine hazırlanalım.”

Dünya tarihinde örneği az görülmüş büyük bir askerî zaferin kahramanı olan bir Başkomutanın ağzından çıkan bu sözler ne kadar anlamlıdır!... Zaferin hemen ardından söylenmiş olan bu sözler, Atatürk’ün çağdaş bilime, eğitime ve kalkınmaya verdiği önemi ne kadar iyi göstermektedir.

Onun eğitime olan bu ilgisi, Kurtuluş Savaşı’ndan sonra daha da güçlenmiştir. Kurtuluş Savaşı’nın hemen sonunda, bir soruya verdiği cevapta Atatürk, emelinin Maarif Vekîli olarak millî irfani yükseltmeye çalışmak olduğunu ifade etmiştir. O, kurduğu yeni devletin izleyeceği eğitim politikasının esaslarını tespit etmiş, bu esaslara uygun olarak yapılan

Atatürk 19 Kasım 1937 günü Adana'da Kız Enstitüsü'nü ziyaretinde bir sınıfta

reformları yönlendirmiştir. Atatürk, tespit ettiği yeni eğitim ilkelerine dayalı kanunları hazırlatmış ve bunların uygulamalarını yakından izlemiştir. Hatta, gerektiğinde yazı tahtasının başına geçmiş, belirli öğretim programlarının hazırlanmasıyla görevli komisyonları yönetmiş ve bu programlar üzerinde bizzat düzeltmeler yapmıştır. Öyle ki Çankaya Köşkü'nü akademik tartışmaların yapıldığı bir merkez haline getirmiş ve her işte milletin başöğretmeni olmuştur.

Kurtuluş Savaşı sonunda kazanılan askerî ve siyasî zaferlerden sonra, kalkınmada eğitimin en etkili araç olduğunu bir kere daha ilân etmiş ve bu görüşünü 2.9.1924 tarihli konuşmasında şöyle dile getirmiştir: "... en mühim, en esaslî nokta eğitim meselesidir. Eğitimidir ki bir milleti ya hür, müstakil, şanlı, yüksek bir cemiyet halinde yaşatır ya da esaret ve sefalete terkeder."

Atatürk, geleneksel eğitim sisteminin değiştirilmesinde, onun yerine yeni bir eğitim sisteminin getirilmesinde kesin karardır. Atatürk'e göre, geleneksel eğitim sistemi, milletin gerilemesinde en önemli etken olmuştur. Geleneksel eğitim millî değildir, bilimsel zihniyete kapısını kapamış, çağın gereklerine ve toplumun ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzak kalmıştır. Bu tür eğitim, ezberciliğe dayanmakta, yaratıcılığı engellemekte ve yapıcı yeni nesillerin yetişmesini sağlamaktan çok uzak bulunmaktadır.

Atatürk, eğitim programında yeni nesilleri yetiştirecek olan Cumhuriyet öğretmenlerinin görevlerini çok ayrıntılı olarak işlemiş; öğretmenlere hitaben yaptığı çok sayıdaki konuşmalarında esas olarak bu konu üzerinde durmuştur. Bu arada 25 Ağustos 1924'te Ankara'da toplanan "Muallimler Birliği Kongresi"nde yaptığı konuşmasında onların yeni görevlerini şöyle açıklamaktadır: "Muallimler! Yeni nesli, Cumhuriyetin fedakâr muallim ve mürebbileri, sizler yetiştireceksiniz; yeni nesil, sizin eseriniz olacaktır. Eserin kıymeti, sizin maharetiniz ve fedakârlığınız derecesiyle mütenasip bulunacaktır. Cumhuriyet; fikren, ilmen, fennen, bedenlen kuvvetli ve yüksek seciyeli muhafızlar ister. Yeni nesli bu evsaf ve kabiliyette yetiştirmek sizin elinizdedir."

Eğitimde Milliyetçilik

Atatürk, yeni eğitim programının her şeyden önce millî bir karakter taşımasını istemiştir. Nitekim, 1 Mart 1924'te TBMM'ni açış konuşmasında bunları söylemiştir:

— "Türkiye'nin terbiye ve maarif siyasetini, her derecesinde tam bir vuzuh ve hiçbir tereddüde yer vermeyen sarahat ile ifade etmek ve tatbik etmek lâzımdır. Bu siyaset, her manasıyla millî bir mahiyette belirtilebilir."

Atatürk, 1933 yılında Türk Talebe Birliği'ne çektiği telgrafta da Cumhuriyet gençliğinde aranan vasıflara işaret ederek diyor ki: "Gençliğin, çalışkan, hassas ve milliyetçi yetişmesi esas dileklerimizdendir."

Atatürk'ün Türk milliyetçiliği ile ilgili şu beyanları da büyük anlam taşır:

— "Türk çocuklarında kabiliyet her milletinkinden üstündür. Türk kabiliyet ve kudretinin tarihteki başarıları meydana çıktıkça, Türk çocukları kendileri için lâzım gelen hamle kaynağını o tarihte bulabileceklerdir. Bu tarihten, Türk çocukları bağımsızlık fikrini kazanacaklar, o büyük başarıları düşünecekler, harikalar yaratan adamları öğrenecekler, kendilerinin aynı kandan olduklarını düşünecekler ve bu kabiliyetle kimseye boyun eğmeyeceklerdir."

— "Ben fanî bir insanım, bir gün öleceğim. Büyüklüğüne ve üstün kabiliyetlerine inandığım Türk Ulusu'nun gerçek tarihinin yazılmasını sağlığımda görmek istiyorum. Onun için bu toplantılarda her şeyi unutuyor, sizi yoruyorum."

Atatürk, eğitimde bilimin en son düzeydeki verilere göre düzenlenmesini istemiş ve müspet ilme büyük önem atfetmiştir. O, bu ilkeyi 22 Eylül 1924'te Samsun'da öğretmenlere hitaben yaptığı konuşmada şöyle ifade etmiştir: "Dünyada her şey için, maddiyat için, maneviyat için, muvaffakiyet için en hakikî mürşit ilimdir, fendir. İlim ve fennin haricinde mürşit aramak gaflettir, cehalettir, dalâlettir. Yalnız ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının tekâmülünü idrak etmek ve terakkiyatını zamanla takip eylemek şarttır."

27 Ekim 1923'teki beyanında demiştir ki: "Gözlerimizi kapayıp mücerret yaşadığımızı farz edemeyiz. Memleketimizi bir çember içine alıp cihan ile alâkasız yaşayamayız. Bilâkis müterakkî, mütemeddin bir millet olarak, medeniyet sahamızın üzerinde yaşayacağız. Bu hayat ilim ve fenle olur. İlim ve fen nerede ise, orada olacağız ve her millet ferdinin kafasına koyacağız. İlim ve fen için kayıt ve şart yoktur. Milletimizin siyasi, içtimai hayatında, milletimizin fikrî terbiyesinde rehberimiz ilim ve fen olacaktır. Mektep sayesinde, mektebin vereceği ilim ve fen sayesinde ki Türk milleti, Türk sanatı, Türk iktisadiyatı, Türk şiir ve edebiyatı, bütün bedâiyi ile inkişaf eder."

Eğitimde Lâiklik

Bir zamanlar akla, müspet bilimlere değer veren, çağının ilerisinde olan medrese, XVI. yüzyıldan itibaren gerilemiş ve çökmüştür. Fransız düşünürü Théophile Gautier'nin şöyle bir sözü vardır: "Geçmiş çağlarda,

tıpkı bir merkezden ışığın etrafa yayılışı gibi, dinler, ilimler, güzel sanatlar ve bütün şiirler, Batı'nın karanlıkta kalmış bölgelerine Doğu'dan yayılıyordu.”

Gerçekten, böyle bir çağ yaşanmıştı. Fakat ne yazık ki şartlar değişmişti.

Atlantik kıyılarından Endonezya'ya kadar uzanan 100 milyonlarca Müslümanın geri kalmışlığı, esarete veya yarı sömürge haline sürüklenmiş olması, akla ve çağdaş bilime aykırı bir eğitim sisteminin sonucu idi. Çağın gereklerine, çağdaş bilime ve akla aykırı eğitim, milletleri ancak esarete sürüklerdi.

Medrese, Rönesans'ı yaşamamış, bilim ve düşünce alanında XVI. ve XVII. yüzyıllarda gerçekleşen büyük inkılabı takip edememişti. Ortaçağın bir bölümünde ve Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinde gerçek birer bilim merkezi olan ve bütün müspet bilimlere yer veren medrese, Batı dünyasında bu bilimler görülmemiş bir hızla ilerlemeğe başlarken, kapılarını bütün bu yeniliklere, bilim alanındaki gelişmelere sınıksız kapatmıştı; kendi kendini kısır bir skolâstiğin içine hapsetmiş; gitgide çağın daha gerisinde kalmıştı. Medrese, genç kızlara, yani gençliğin yarısına kapalı idi.

Dinle ilgisi olmayan hurafeler ve batıl inançlar yalnız medreselere sızmakla kalmamış, Darülfünun'u bile etkilemişti. 1924'te Darülfünun'un bahçesinde bazı öğrencilerin fotoğraf çekilmeleri suç sayılmış ve bu öğrenciler cezalandırılmışlardı. Bunu Bursa'da öğrenen Atatürk, beklediği gibi son derece üzülmüş ve ceza veren müderrisler hakkında kovuşturma yapılmasını emretmişti.

Her ne kadar lâiklik ilkesi 1928'de ve sonradan 1937'de yapılan değişiklikler ile Anayasa'ya girmişse de bu ilke, medreselerin kapatılması, tevhid-i tedrisatla eğitim birliğinin sağlanması ve kadınlar ile kızlara eşit imkân sağlanması gibi tedbirlerle eğitim ve öğretimde daha 1924'ten itibaren uygulanmaya başlamıştır.

Eğitimde Kadın Erkek Eşitliği

Atatürk, kadınlarımızın ve kızlarımızın erkekler gibi eğitimin her kademesinden yararlanmaları için büyük çaba sarfetmiştir. O, eğitim ve öğretimde cinsiyet ayrımının kaldırılmasını, her iki cinsin de eğitim hakları ve imkânlarından birlikte ve eşit olarak yararlanmalarının sağlanmasını amaç edinmiştir.

Atatürk, bu konuda 30.8.1925'te Kastamonu'da şunları söylemiştir:

“Bir içtimâf topluluk, bir millet, erkek ve kadın denilen iki cins insandan mürekkeptir. Kabil midir ki bir kitlenin bir parçasını terakki

ettirelim, diğerine müsamaha edelim de kitlenin bütünü ilerletilebilmiş olsun? Mümkün müdür ki bir camianın yarısı topraklara zincirlerle bağlı kaldıkça diğer kısmı semalara yükselebilir? Şüphe yok ki terakki adımları, dediğim gibi iki cins tarafından beraber, arkadaşça atılmak ve terakki ve teceddüt sahasındaki merhaleleri birlikte aşmak lâzımdır. Böyle olursa inkılâp muvaffak olur.”

Eğitimde Ekonomik ve Sosyal Kalkınma

Atatürk, eğitim konusu ile ilgili olarak, ülkenin kültürel ve sosyal kalkınması yanında ekonomik kalkınmasının da önemi üzerinde durmuştur.

17 Şubat 1923'te İzmir'de toplanan “Türkiye İktisat Kongresi”ni açış konuşmasında şöyle demiştir: “Yeni devletimizin, yeni hükümetimizin bütün esasları, bütün programları iktisat programından çıkmalıdır. ... evlâtlarımızı o suretle talim ve terbiye etmeliyiz, onlara o suretle ilim ve irfan vermeliyiz ki âlem-i ticaret ve ziraatte faal olsunlar. Eğitim programımız, bunu sağlayacak tarzda düzenlenmelidir.”

Atatürk'ün hedefi milleti refaha ve medeniyete götürmektir. Bunun için öğretim kurumlarına büyük görev ve sorumluluk düştüğünü 1 Kasım 1937'de TBMM'nin açılış konuşmasında şöyle açıklamıştır: “Arkadaşlar! Büyük davamız, en medenî ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir.

Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak için, fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindediriz. Bu teşebbüste başarı, ancak esaslı bir plânla ve rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak; memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, memleket davalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesle yaşatacak fert ve kurumları yaratmak; işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, Kültür Vekâletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir.

İşaret ettiğim umdeleri, Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitelerimize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca vazifedir.”

Eğitimde Disiplin

Atatürk, eğitim programında disiplini bir temel ilke olarak kabul etmiş ve 1 Kasım 1925'te TBMM'ni açış konuşmasında bu ilkeyi şöyle açıklamıştır: “Hayatın her çalışma safhasında olduğu gibi, özellikle eğitim

hayatında disiplin en önemli unsurdur. Müdürler ve öğretim heyetleri disiplini sağlamaya ve talebe, disipline uymaya mecburdurlar.”

Harf İnkılabı

Atatürk'ün giriştiği radikal reformlardan biri de Arap alfabesinin bırakılarak yerine Lâtin alfabesi esasından alınma bir alfabenin kabul edilmesidir.

Bir öğrenci, yıllarca mahalle mektebinde, hatta medresede okuduğu halde, yazmayı ve okumayı doğru dürüst öğrenemiyordu. Oysa, Batı'da birkaç ay okula giden herkes kendi dilini yazıp okumayı öğrenebiliyordu. Tanzimat aydınları güçlüğün sebeplerini tartışırken dilin sadeleşmesi, eğitim ve öğretim yolları ve imlâ kuralları üzerinde durmuşlar ve Arap alfabesini öğrenmenin zorluğu da dikkatlerini çekmiştir. Arap alfabesi başta, ortada ve sonda farklı biçimlerde kullanıldığı için 100'ü geçen harfe, daha doğrusu şekil çeşitliliğine sahipti. Yazıda vokaller kullanılmadığı için bir kelimeyi birkaç türlü okumak mümkün oluyordu. Kelime Türkçe ve herkesin kolaylıkla anlayabildiği bir kelime ise, doğru okunuşu karine ile bulmak zor olmuyordu. Ama kelime halkın anlamadığı, yabancı dillerden gelme bir kelime ise, bunu doğru okumak çok güçtü. Sonra, Arap alfabesinde bulunan bazı harflerin karşılığı olan sesler Türk dilinde yoktu. Bu sebeplerle 1860 yıllarından bu yana Arap alfabesinde değişiklikler yapmak, onu reforma tabi tutmak gibi konular tartışılmaya başlandı. Mesele böyle bir eğitim sorunu olarak ortaya çıktığı halde, derhal dinî ve siyasi faktörler araya karıştı ve tartışmalarda bu faktörler ağır basmaya başladı. Kuran'ın Arap alfabesi ile yazılmış olması ve Müslümanlıkta alfabenin kutsal sayılması meseleyi dinî alana çekti. İmparatorluğu meydana getiren milletlerin çoğunun Müslüman olması ve Arap alfabesini kullanmaları yazıya siyasi bir bağ niteliği veriyordu. Bunun içindir ki ne zaman bir alfabe meselesi ortaya atılsa hemen dine karşı gelmek ve imparatorluğun dağılmasına sebep olmak gibi suçlamalar söz konusu oluyordu.

1927 yılının Haziran'ında, uygun vaktin geldiğine karar veren Atatürk, Eğitim Bakanlığında Lâtin alfabesinin kabulü için gerekli hazırlıkların yapılmasını istedi. Atatürk'ün Lâtin alfabesini kabul etmeye karar vermesinde en büyük rolü, memlekette Arap harfleri ile okuyup yazma bilenlerin oranının % 6'yı geçmemesi oynamış olmalıdır.

Atatürk, 1 Kasım 1928'de yeni Türk harflerinin kabulü münasebetiyle yaptığı TBMM'ni açış konuşmasında yine yazı inkılabının önemine değinmekte ve aynı zamanda öğretmene verdiği önemi şöylece

belirtmektedir: “Her vasıttan önce, büyük Türk milletine, onun bütün emeklerini kısır yapan çorak yol haricinde kolay bir okuma yazma anahtarı vermek lâzımdır. Büyük Türk milleti cehaletten az emekle, kısa yoldan, ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir... Basit bir tecrübe, yeni Türk harflerinin Türk diline ne kadar uygun olduğunu, şehirde ve köyde yaşlı ilerlemiş Türk evlâtlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır...”

Büyük Millet Meclisi'nin kararıyla Türk harflerinin kesinlik ve kanuniyet kazanması, bu memleketin yükselme mücadelesinde başlıbaşına bir geçit olacaktır.

Milletler ailesine münevver, yetişmiş büyük bir milletin dili olarak elbette girecek olan Türkçeye bu yeni canlılığı kazandıracak olan üçüncü Büyük Millet Meclisi, yalnız ebedî Türk tarihinde değil, bütün insanlık tarihinde mümtaz bir sima olarak kalacaktır.

Türk harflerinin kabulüyle hepimize, bu memleketin bütün vatanını seven yetişkin evlâtlarına mühim bir vazife teveccüh ediyor; bu vazife, milletimizin kâmilan okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardım etmektir. Hepimiz, hususî ve umumî hayatımızda rast geldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek kadın, her vatandaşımıza öğretmek için tehalük göstermeliyiz... Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade muallimliğin vicdanî hazzı varlığını kaplamıştır.

Yüksek ve ebedî yadigarımızla büyük Türk milleti yeni bir nur âlemine girecektir.”

Eğitim ve Güzel Sanatlar

Atatürk, güzel sanatlara ve bu arada özellikle çağdaş bir Türk musikisinin geliştirilmesine büyük önem vermiştir. 1 Kasım 1934'te TBMM'ni açarken yaptığı konuşmada, “... en önde götürülmesi gerekli olan, Türk musikisidir” demektedir.

Atatürk, bir milletin kültür bakımından çağdaş yeniliklere uymasında musikide değişikliği alabilmesini ve kavrayabilmesini ölçü olarak görmek ve şu beyanda bulunmaktadır: “Bugün dinletilmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan; yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamak, onları bir gün önce, son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak bu düzeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir.”

1 Kasım 1935'te de, “Ulusal musikimizi modern teknik içinde yükseltme çalışmalarına bu yıl daha çok önem verilecektir” demektedir.

1 Kasım 1936'da ise TBMM'ni açarken "Güzel sanatlara da alâkanızı yeniden canlandırmak isterim. Ankara'da bir konservatuvar ve bir temsil akademisi kurulmakta olmasını zikretmek benim için bir hazdır.

Güzel sanatların her şubesi için, Kamutay'ın göstereceği alâka ve emek, milletin insanî ve medenî hayatı ve çalışkanlık veriminin artması için çok tesirlidir" demiştir.

Yükseköğretimde Reform

Atatürk, Darülfünun'un kendi kendini yenileyebilmesi için on yıl sabırla beklemiştir. Nitekim 1922 Kasım'ında Darülfünun Edebiyat Fakültesine, kendisine fahrî müderrislik payesinin tevcihi dolayısı ile gönderdiği cevabî telgrafta, bu hususa: "Eminim ki millî istiklâlimizi ilim sahasında fakülteniz ikmal edecekler" sözleriyle işaret etmiş bulunmaktadır.

Üniversitede bir reform ihtiyacı çok belirgindi. Ancak profesörlerin bir kısmı buna karşıydılar ve direniyorlardı. Bular, kendi yerlerini koruma endişesi içinde, gerekli 'köklü tedbirler'den çekinmekteydiler. Öte yandan büyük bir kısmı ise, çok yönlü eksiklik ve yetersizliklerin farkındaydılar. Bunlar uygun bir reform beklemekteydiler; bunun için yapılacak çalışmalara katılmaya da hazırdılar.

Atatürk, Cumhuriyetin kuruluşundan on yıl sonra, biri Ankara'da Yüksek Ziraat Enstitüsü'nün kurulması, diğeri de İstanbul'da Darülfünun'un yeniden düzenlenmesi şeklinde, 1933'te nihayet köklü bir yükseköğretim reformunu gerçekleştirmiştir.

İnkılâpçı bir değişim sürecine girmiş olan bir toplumda, tutucu bir üniversitenin görevini yerine getiremediğini ve gerçekleştirilen reformun lüzumunu, Maarif Vekili Dr. Reşit Galip, 1.8.1933'te, yeni İstanbul Üniversitesi'nin açılışında yaptığı önemli konuşmasında şu sözlerle dile getirmiştir:

"Bugün ilga edilen Darülfünun, Türkiye'de bu adla kurulan müesseselerin üçüncüsü sayılabilir. İlk Darülfünun tesisi hükmünü 23 Temmuz 1846 tarihli resmî tebliğde görüyoruz. Halbuki, menfi mukavemetlerin şiddeti karşısında teşebbüs ve icra takatının çelimsizliği yüzünden ilk ders, ancak, 15 Ocak 1863'te, yani on yedi yıl sonra başlayabiliyor. Başlangıçta dersler yarım yamalak hikmet, hayvanat, nebatat ve tarihten ibaretti. Tabii coğrafyanın bunlara ilâvesi ancak daha sonraki yılda mümkün olabilmiştir. Coğrafyanın geciktirilişi, dünyanın yuvarlaklığı davasının münakaşasından korkulması yüzündendi...

Müesseseye “Darülfünun” adının verilmesinde medreselerin zihniyetinin tesir ve nüfuzu olmuştur. “Fen” kelimesi o zamanlar sadece teknik ve tatbiki bilgilere delâlet eden bir tabir olduğu halde, Türkiye’de yeni ilmi, yani irfanı temsil etmek için açılan müesseseye Darülfünun adı verilmesi ne bir yanlışlık ne de bir lisan zuhulü neticesi idi. Bu, o zamanki zihniyeti çok manalı bir surette ifade etmek üzere verilmiş bir isimdir. Riyaziyat, fizik, kimya, tarih, coğrafya, hayvanat vesaire gibi ilimlere o zamanki medrese uleması ancak “fenler” denilmesine müsaade ediyorlardı. Çünkü onların itikadınca hakikî ilim, yalnız ve münhasıran naklî bilgilerdi. “İlmin” yeri ancak medrese olabilirdi.

İlk darülfünunu kuranlar, “fen” ve onun cemi olan “fünun” tabirini kullanmakla memlekette medreseye karşı mütevazı, hatta ürkek bir müessese çıkarmış oluyorlardı...

Millî maarif işlerini faaliyet programının en başına koymuş olan Cumhuriyet, bir taraftan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile medreseleri kaparken öbür taraftan da Darülfünuna elini uzattı. Bu müessesenin kendi inkişafı, terakkisi ve tekâmülü için başta hükmi şahsiyet ve ilmi muhtariyet imtiyazları olmak üzere maddî, manevî her türlü imkânları temin etti. 1923’ten 1932’ye kadar geçen 9 yıl zarfında, Türkiye’nin bütün münevverleri gözlerini Darülfünuna diktiler. Her sahada inkılâplar geçiren yeni Türkiye’de Darülfünunun memleket hayatının umumî gidişine uygun bir tekâmül göstermesini beklediler. Memleketin hiçbir meselesi darülfünun işi kadar umumî alâka uyandırmadı. Hiçbir müessese, onun kadar tenkide uğramadı. Lâkin bütün bu alâkalara, bütün bu tenkitlere rağmen İstanbul Darülfünunu, Türkiye münevverliğinin beklediği salâha, inkişafa ve terakkiye eremedi.

Memlekette siyasî, içtimâî büyük inkılâplar oldu. Darülfünun bunlara karşı bîtaraf bir müşahit kaldı. İktisadî sahada esaslı hareketler oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla iktifa etti. Harf inkılâbı oldu, öz dil hareketi başladı, Darülfünun hiç tunmadı. Yeni bir tarih telâkkisi, millî bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı. Darülfünunda buna bir alâka uyandırabilmek için üç yıl kadar beklemek ve uğraşmak lâzım geldi. İstanbul Darülfünunu artık durmuştu, kendisine kapanmıştı, vustaî bir tecerrüt içinde haricî âlemden elini ayağını çekmişti.

Türk camiasının hayat seyri içinde bu kadar tecerrüt halinde kalabilen İstanbul Darülfünunu, dünyanın başka yerlerindeki ilim hareketlerine karşı da bittabi yakınlık ve alâka gösteremezdi. Ve bunlardan da uzak kaldı.

İstanbul Darülfünunu, ilmi araştırma ve tetkikler için bir faaliyet sahası olamadı. Şahsî mesai için fırsat ve imkânlar veren bir çalışma muhiti haline giremedi. Tedrisatının tarz ve usulünü mümasil garp müesseselerindeki tarz ve usullere uygun bir hale getiremedi. Türkiye gibi radikal bir inkılâp memleketinde, vatanın müstakbel zimamdarlarının terbiyesi, hayattan bu kadar uzak kalan, inkılâbın seyrinden bu kadar uzak duran bir müesseseye artık daha uzun müddet tevdi edilemezdi.

Esasen on yıldan beri İstanbul Darülfünunu kendi kendisini ıslah için kendisine verilmiş olan ve her yıl tekrarlanan bol ve geniş fırsatlardan istifade etmedi. Geçen zaman ile geçirilen tecrübe de kâfi idi. Büyük Millet Meclisi, Darülfünunun 1932 bütçesini, ancak bir ecnebî mütehasıs getirilerek bu müessesenin esaslı bir surette ıslah ve tensiki şartıyla kabul etmiştir. Bu maksat için çağrılan ecnebî mütehasıs, geçen yıl Darülfünunda esaslı tetkikler yaptı. Gördüklerini ve düşündüklerini bir raporla hükûmete bildirdi. Aşağıda birkaç maddede tespit edilen noksanlar ecnebî mütehasısın raporunda da ayrı ayrı zikredilmiştir.

Bunları bellibaş şöyle tasnif edebiliriz:

— Darülfünunun fakülte ve müesseseleri arasında ilmi mesaf teşrikini temin edecek bir irtibat bulunamaması,

— Bazı fakültelerin münhasıran tedrisat ile alâkadar olarak bir meslek mektebi vaziyetinde kalmaları,

— Tedris heyetinin, ekseriyet itibarıyla, kendisini yalnız muayyen saatlerdeki derslerden mesul sayarak ilmi tetkik ve taharrilerden uzak kalması,

— Talebe ile tedris heyeti arasındaki münasebetin dersane hududu dahilinde kalarak, bunun haricinde talebenin her türlü rehberlikten uzak, kendi başına kalması,

— Tedrisatın gene ekseriyet itibarıyla müderrisin takririne inhisar etmesi, talebenin öğrenme mesuliyetinin de muayyen bir kitabın sahifeleri veya müderrisin takririnden tutulan notlar dahilinde kalması,

— Seminerlerin ekseriyetle, lâfz-ı murat bir halde kalması,

— Laboratuvarlarda ekseriya, daha ziyade demonstrasyonla iktifa edilerek talebenin şahsî faaliyette bulunması ve tetkik usullerine alışması imkânlarının asgarî hadde indirilmesi,

— Telifat ve neşriyatın yok denecek derecede azlığı,

— Ekserî müderris ve muallimlerin (profesör ve doçentler), haricî iş ve alâkalarının çokluğu yüzünden Darülfünundaki vazifelerini ikinci derecede sayacak kadar müesseseye ilişkilerini azaltmaları,

Darülfünun tedrisatının memleketin hayat ve faaliyetleriyle temasını kaybederek nazari bir tecerrüt halinde kalması, ...

Bu hal karşısında İstanbul Darülfünununu ıslah etmek için yapılacak teşebbüslerin semeresiz kalacağına kanaat getiren Hükûmet, bu müessesenin ilgasını teklif etmeyi, memleketin ilim ve irfanı için en kestirme hayırlı hareket saymıştır.”

Reşit Galip'in konuşmasında sözünü ettiği yabancı uzman, İstanbul Darülfünununu'nun ıslahı ile ilgili bir rapor hazırlamak üzere davet edilen Genevre Üniversitesi öğretim üyelerinden Profesör Albert Malche idi. Bu zat, ayrıntılı raporunda genellikle şu konular üzerinde durmuştur:

Darülfünun'un toplumdaki kopmuş olması, içine kapanmış bulunması ve araştırmalara yeterince yer vermemesi reformu gerektiren başlıca sebepler arasında idi.

Türkiye'de Darülfünun idaresinde, Darülfünun dışında belli bir yönetim ve denetim mercii mevcut değildir. Bilindiği gibi İsviçre, Belçika ve Avusturya gibi Avrupa ülkelerinde üniversiteler, büyük ölçüde hükûmet organlarının denetimi altındadırlar ve bu makamlara karşı sorumlu tutulurlar. İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde ise üst düzeydeki böyle bir denetim ve gözetim, hükûmet yerine, genellikle hükûmetlerce atanan bağımsız mütevellî heyetler tarafından yapılır. Darülfünunda ve ona bağlı fakültelerde yönetimle ilgili makamlara seçimle gelindiğinden, öğretim üyeleri arasında ihtiras, sürtüşme ve anlaşmazlıkların doğmuş olması ve dışarıdan etkin bir denetimin bulunmaması da bu köklü değişiklik ihtiyacını doğuran sebepler arasındadır.

Çağdaş yabancı ülkelerde açık kadrolara yapılacak atamalarda profesörler, genellikle üniversite dışındaki adaylar arasından üniversite tarafından seçilir ve atamalar üniversite dışı bir makam tarafından onaylanır. Halbuki Darülfünunda durum tamamen başka idi. Burada profesörlerin atanmasında öğretim üyelerinin müstakbel çalışma arkadaşlarını seçme yetkisine bizzat sahip olmaları dolayısıyla bu kurumlar, dışarıdan gelecek kabiliyetlere büyük ölçüde kapalı kalmıştır. Profesör Malche, raporunda bu konu ile ilgili olarak şöyle demektedir: “Hiçbir mesele, üniversitenin istikbali için profesörlerin intihabı ve tayini kadar mühim değildir. Halen tatbik edilen sisteme göre hocayı, alâkadar diğer hocalar bulmaktadırlar... Alâkadarlar fena hâkimlerdir. Onların görüşleri alınmalı, fakat karar başka makamlarca verilmelidir.”

1 Ağustos 1933'ten itibaren yürürlüğe girmiş bulunan düzene göre, İstanbul Üniversitesi'nin idaresi, kurullar yerine rektöre verilmiştir. Rektör, Millî Eğitim Bakanı'nın inhası üzerine müsterek kararname ve Cumhurbaşkanı'nın tasdiki ile, dekanlar da rektörün inhası üzerine Millî Eğitim Bakanlığı'na atanmaktadır. Rektör, üniversiteyi temsil etmek, üniversite teşkilât ve tedrisatını yürütmek ve denetlemek, üniversitenin bütün kurumlarla muhaberetlerini yapmak, malî konularda ita amiri olmak gibi yetkilerle donatılmıştır. Rektör, fakülte meclislerini ayrı ayrı veya bir arada toplantıya davet edebildiği gibi, bunlara başkanlık da edebilmektedir.

Bir profesörlük kadrosu boşaldığında, Fakülte Meclisi tarafından 2-3 aday gösterilmekte, rektör, adaylar hakkındaki görüşünü Millî Eğitim Bakanlığı'na bildirmekte, Bakan da bunlardan birini tercih ederek atamaktadır. Bakan, adaylardan hiçbirini uygun bulmadığı takdirde, yeni aday gösterilmesini isteyebilmektedir.

Bundan elli yıl önce yürürlüğe girmiş olan üniversite yönetimi ve profesörlerin atanması ile ilgili mevzuatın benzerleri bugün bile, demokratik parlamenter sistemle yönetilen Avrupa ülkelerinde de uygulanmaktadır.

Atatürk, kültür merkezlerinin ve yükseköğretim kurumlarının yalnız İstanbul ve Ankara'ya inhisar ettirilmemesini, yurt sathına yayılmasını istemiştir. Kültür Bakanı Saffet Arıkan'a verdiği bir direktifte: "Van Gölü sahillerinin en güzel bir yerinde, her şubeden ilkokulları ve nihayet üniversiteleri ile modern bir kültür şehri yaratmak yolunda şimdiden faaliyete geçilmelidir" demektedir.

Atatürk, yükseköğrenime verdiği önemi ve gelişmek için köklü tedbirler alınması gerektiğini 1 Kasım 1933'te şu sözleri ile vurgulamaktadır: "Arkadaşlar! Üniversite tesisine verdiğimiz ehemmiyeti beyan etmek isterim. Yarım tedbirlerin kısır olduğuna şüphe yoktur. Bütün işlerimizde olduğu gibi maarifte ve kurulan üniversitede de radikal tedbirlerle yürümek katî kararımızdır."

1981 Yükseköğretim Reformu

6 Kasım 1981 Yükseköğretim Reformu Atatürk'ün 1933'teki Üniversite reformundan esinlenerek gerçekleştirilmiştir.

Bilindiği gibi İstanbul Üniversitesi, 1933'ten sonra, reformun getirdiği yeni düzen ve imkânlar sayesinde ve büyük ölçüde de tanınmış yabancı bilim adamlarının eğitim kadrosuna katılmalarıyla 12 yıl altın çağını yaşadı. 1946'dan itibaren Üniversiteler Kanununda yapılan değişiklikler sonunda

üniversitelerimizde, rektörlerin yönetim ve denetimdeki yetkileri azaltılıyor, kararlar çok sayıda öğretim üyelerinden oluşan kurullar tarafından alınmaya başlanıyordu. Dekanlar ve rektörler ayrı heyetler tarafından seçildiği gibi, dekanların ve okul müdürlerinin göreve getirilmelerinde de rektöre hiçbir söz hakkı tanınmıyordu. Böyle bir düzenin başka bir ülkede benzerini bulmak gerçekten kolay değildi.

1960 sonlarında başlayan ve 1970'lerde tehlikeli boyutlara varan anarşik hareketler, üniversitelerimizi büyük ölçüde etkilemiş; eğitim ve öğretim aksamış; bazı üniversitelerde ise tamamen felce uğramıştır.

Rektör ve dekan seçimlerinde yer yer siyasi kutuplaşmalar baş göstermiş; bu seçimler, bazı üniversitelerde ancak haftalar ve aylarca süren uzun turlardan sonra sonuçlanabilmiştir. Ege Üniversitesi, rektörünü ancak altı ayda seçebilmiştir.

12 Eylül 1980 harekâtı ülkemizi uçurumdan kurtarmış ve ülke sathında güven sağlanmıştır. Bu dönemde yükseköğretimde köklü bir reform yapılmasına öncelik verilmiş ve bu da gerçekleştirilmiştir. Bu yapılırken de yine tek ilham kaynağı Atatürk'ten başkası değildi. Çünkü, Atatürk yaptıklarıyla biten insan değildir. Her kuşakta yeniden başlayan insandır. Atatürk, "fanî vücudu toprak olduktan sonra" da yeni kuşakları etkilemeğe devam eden insandır. Atatürk, ölümünden yıllarca sonra da fikirleriyle, eserleriyle dipdiri ayakta duran, bunalım dönemlerinde milletine hâlâ kurtuluş yollarını gösteren, düşünceleriyle karanlıkları aydınlatmağa devam eden önderdir.

6 Kasım 1981 yükseköğretim reformunun gösterdiği hedefler ve getirdiği yenilikler, Atatürk'ün gerçekleştirdiği 1933 reformunun getirdiklerinin paralelindedir ve devamıdır. Bugün yükseköğretim kurumlarımız yurt sathına yayılmış, akademik hiyerarşi sağlanmış, öğretim üyesi açığı büyük ölçüde kapatılmış, araştırmalarda sayı ve nitelik yönünden ilerleme kaydedilmiş ve eğitimde başarı yükselmiştir. Üniversite toplumu bütünleşmiş ve onun hizmetine girmiştir. Atatürk'ün gerçekleştirdiği 1933 reformunun amacı da bu değil miydi?

ATATÜRK AND EDUCATION

(Abstract)

The author deals with the importance Atatürk attached to education in Turkey, explains the nationalistic character of his concept of education and presents a brief summary of what has been achieved in the field of education during the Atatürk period. The author emphasizes the renovations made in secondary educations as well as the university reform carried out in 1933.

Türk Tarih Kurumu Basımevi, ANKARA — 1985

Ücretsizdir